

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 339.564

Кібенко К.А., аспірант

Таврійський державний агротехнологічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ФОРМ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Кібенко К.А. Теоретичні засади функціонування малих форм аграрного виробництва. Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування малих форм аграрного виробництва в системі національної економіки. Автором вивчено сучасні наукові підходи щодо диференціації представників малого аграрного виробництва. Обґрунтовано необхідність врахування соціального аспекту діяльності малих форм аграрного виробництва. Запропоновано класифікацію суб'єктів малого аграрного виробництва, враховуючи особливості їхньої соціально-економічної природи. Автором доведено можливість зміни господарствами свого статусу в результаті впливу соціально-економічних факторів.

Ключові слова: аграрне виробництво, селянське господарство, мале аграрне підприємництво теоретичні засади функціонування.

Kibenko E.A. Theoretical principles of functioning of small forms of agrarian production. Стаття посвячена дослідженню особливостей функціонування малих форм аграрного виробництва в системі національної економіки. Автором изучены современные научные подходы к дифференциации представителей малого аграрного производства. Обоснована необходимость учета социального аспекта деятельности малых форм аграрного производства. Предложена классификация субъектов малого аграрного производства, учитывая особенности их социально-экономической природы. Автором доказана возможность изменения хозяйствами своего статуса в результате воздействия социально-экономических факторов.

Ключевые слова: аграрное производство, сельское хозяйство, малое аграрное предпринимательство теоретические основы функционирования.

Kibenko K.A. Theoretical principles of the functioning of small forms of agrarian production. The article is devoted to the study of features of the functioning of small forms of agrarian production in the system of national economy. The author studies modern scientific approaches to the differentiation of representatives of small agricultural production. The necessity of taking into account the social aspect of the activity of small forms of agrarian production is substantiated. The classification of subjects of small agricultural production, taking into account the peculiarities of their socio-economic nature, is proposed. The author proved the possibility of changing the status by farms as a result of the influence of socio-economic factors.

Key words: agrarian production, peasant economy, small agricultural entrepreneurship, theoretical principles of functioning.

Постановка проблеми. За сучасних умов значення малих форм виробництва як складника вітчизняного аграрного сектору постійно зростає. Якщо на початку становлення національної економічної моделі представників цієї групи сільгоспвиробників розглядали переважно як другорядних учасників системи формування продовольчого ринку та важливих (хоча і не основних) суб'єктів соціальних відносин на селі, то нині позитивний ефект від функціонування малих суб'єктів аграрного виробництва складно переоцінити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади функціонування малих форм аграр-

ного виробництва розглядалися в роботах О.В. Чаянова [7], А. М. Челінцева [8], Т.І. Яворської [10] та ін. Специфіка господарської діяльності суб'єктів сфери малого аграрного виробництва як важливого складника національної економіки розглядалися в дослідженнях В.К. Збарського [2], С.В. Кальченка [3], М.М. Кропивка [4] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого вивчення теоретичні аспекти функціонування малих форм аграрного виробництва, враховуючи їхню неоднорідність, а також соціально-економічну природу господарювання.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення теоретичних засад економічної діяльності малих форм аграрного виробництва як складника національної економічної моделі, беручи до уваги специфіку функціонування окремих сегментів цієї групи аграріїв.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами виділяються такі аспекти функціонування малих форм аграрного виробництва.

1. Зумовлені економічною природою малого аграрного підприємництва. Відсутність необхідної наявності значних обсягів матеріально-технічних та фінансових ресурсів у стадії становлення для суб'єктів малого бізнесу дає змогу малим аграрним формуванням досить швидко створитися та тривалий час існувати, використовуючи переважно власну ресурсну базу (робоча сила, земля, прості технічні засоби). Також слід відмітити, що специфіка аграрної галузі як такої, де базовим засобом виробництва є земля, дає змогу здійснювати економічну діяльність, виходячи з наявного ресурсного потенціалу, маючи при цьому широкий спектр вибору галузевих напрямів. Зокрема, вирощування продукції садівництва може бути організовано як на відносно великих площах (5–10 га), так і на ділянках 0,06–0,12 га, з урахуванням спроможності та готовності аграріїв.

2. Зумовлені сучасним станом та тенденціями розвитку вітчизняної аграрної галузі. Для сучасного стану функціонування галузі аграрного виробництва характерною є практична відсутність підприємницької активності сільськогосподарських підприємств і навіть фермерських господарств у таких галузевих напрямках, як овочівництво, садівництво, більшість напрямів у тваринництві. Основними видами діяльності, які дають змогу отримувати гарантовано високі доходи, нині є вирощування зернових та технічних культур.

Окремо слід відзначити неурегульованість статусу сільськогосподарських земель за наявності в Україні тіншового ринку цього фактора аграрного виробництва. Ця обставина також стримує представників великого аграрного від участі в проектах, які потребують попередніх капітальних вкладень та не обіцяють швидкого повернення затрачених коштів. За цих умов господарська активність суб'єктів малого аграрного виробництва в галузях плодоовочівництва, картоплярстві, виробництві молока, м'яса не тільки задовольняє потреби населення у сировині, а й сприяє розвитку відповідних напрямів переробної промисловості, тим самим значною мірою забезпечуючи вирішення проблеми продовольчої безпеки в країні

3. Зумовлені сучасними соціально-економічними процесами в системі сільських територій. Одним із наслідків ліквідації колгоспно-радгоспної системи сільськогосподарського виробництва в країні були суттєві зміни у механізмі фінансування функціонування соціальних та культурних об'єктів

в системі сільських територій. Слід відмітити також, що сільськогосподарські виробничі кооперативи як форма інтеграції трудових та майнових ресурсів селян не отримали свого масового розповсюдження, а діяльність агрохолдингів здебільшого практично не пов'язана із розвитком сільського населеного пункту, землі якого вони орендують.

За цих умов єдиною формою підприємницької діяльності, що зайнята в сільськогосподарському виробництві та зацікавлена у розвитку села як економічної, соціальної та адміністративної одиниці, є малі аграрні формування (особливо господарства сімейного типу). Вони здійснюють своє функціонування в цій місцевості на постійній основі, більшість власників та найманих працівників також є мешканцями цього села, тому зацікавлені у належному інфраструктурному (виробничому та соціальному) забезпеченні. Характер та рівень успішності економічної діяльності зумовлює форму та ступінь власної участі аграріїв у сприянні процесу розбудови сільських територій в масштабі конкретного регіону.

Слід відмітити, що натеper у вітчизняній науковій літературі та нормативно-правовій базі відсутнє консолідоване визначення представників цього сегменту аграрного виробництва, враховуючи неоднорідність, особливості ведення господарської діяльності, а також специфіку соціально-економічної природи (родина як ресурсна база).

Слід відмітити, що у вітчизняній науці активно використовуються декілька понять для загальної характеристики діяльності малих аграрних форм, зокрема: «мале аграрне підприємництво», «малий аграрний бізнес», «мале аграрне виробництво» та ін. При цьому досить часто критеріями відповідності зазначеній спільноті є не формальний правовий статус аграрія, а його реальний спосіб діяльності.

Так, Т.І. Яворська пропонує відносити до суб'єктів малого бізнесу в сільському господарстві сільськогосподарські підприємства (в т. ч. фермерські господарства), приватних підприємців, які працюють у сільському господарстві, та особисті селянські господарства товарного спрямування, які мають площу сільськогосподарських угідь від 2 до 500 га. [10, с. 102].

Як бачимо, цей підхід передбачає об'єднання аграріїв за принципами їхнього фактичного способу здійснення економічної діяльності, що зумовлює включення ОСГ товарного типу, які використовують значні земельні ділянки в процесі сільськогосподарського виробництва. Останній критерій, а саме обсяги використаних земельних ресурсів, досить часто застосовується для диференціації сільгоспвиробників на великих, середніх та малих.

Термін «виробництво», згідно з політекономічним словником, трактується як процес створення матеріальних життєвих благ, необхідних для існування та розвитку людського суспільства [5, с. 410].

Таким чином, суб'єктами аграрного виробництва будуть вважатися фізичні та юридичні особи, діяльність яких буде спрямована на створення відповідних благ в аграрній сфері. Слід при цьому відмітити, що єдиним критерієм є галузевий напрям діяльності та кінцевий результат (блага, необхідні для життєдіяльності суспільства).

Категорія «підприємницька діяльність» відповідно до норм чинного законодавства визначається як безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством [6].

Й. Шумпетер, розглядаючи поняття «підприємець» у межах дії економічних законів, визначав його як суб'єкта господарювання, функція якого полягає в активному створенні нових комбінацій факторів виробництва. Причому підприємець розглядався як соціальне явище, до них пропонувалося відносити не тільки підприємців-власників, а й підприємців, що здійснюють свою діяльність як наймані працівники [9, с. 142].

Виходячи з останнього погляду, ми можемо віднести до суб'єктів аграрного підприємництва усіх аграріїв, діяльність яких передбачає активний пошук нових форм та способів поєднання земельних, трудових, матеріально-технічних та фінансових ресурсів у процесі організації сільськогосподарського виробництва. Водночас слід відмітити, що, незважаючи на необхідність забезпечення розвитку всіх складників вітчизняної сфери малого аграрного виробництва, на нашу думку, слід приділяти особливу увагу створенню умов для ефективного функціонування господарюючих суб'єктів, що здійснюють економічну діяльність, використовуючи власні трудові ресурси, а самі працівники мешкають у сільській місцевості. Специфіка їхньої діяльності досліджувалася в роботах О.В. Чаянова, який визначав цю категорію сільгоспвиробників як «безнаймане сімейно-трудове господарство».

На думку вченого, завданням цієї категорії аграріїв є надання засобів існування господарюючій родині шляхом найбільш повного використання наявних засобів виробництва та робочої сили самої родини [7, с. 62]. Таким чином, відзначається тісна інтеграція соціального та економічного складників за переважання першого в процесі функціонування сімейно-трудового господарства.

Аналогічної думки дотримувався О.М. Челинцев, який вказував, зокрема, що кількість живої людської праці в селянському господарстві буде обмежена двома факторами:

- чисельністю працюючих членів родини;
- ступенем самоексплуатації робітників (не більше 290 днів на рік) [8, с. 6–7].

Слід відмітити, що за сучасних умов діяльність цього сегменту вітчизняного аграрного виробництва, зберігаючи свою соціально-економічну природу, дещо змінила характер та вектор функціонування. Розвиток логістичних зв'язків у системі сільських територій, зростання значення об'єктів соціальної інфраструктури, а також роль інформації в сучасній економічній моделі передбачає відповідну реакцію з боку аграрних формувань сімейного типу. Запорукою успішного функціонування подібних соціально-економічних утворень є обов'язкова інтеграція в систему навколишніх відносин.

Так, зокрема, на думку М.М. Кропивко, функціонування домогосподарств населення здійснюється в таких секторах.

1. Інтелектуальний сектор: сфера навчання та одержання знань, сфера розвитку здібностей, сфера удосконалення навичок.

2. Підприємницький сектор: фінансово-інвестиційна сфера, торговельна сфера, організаційна сфера.

3. Побутовий сектор: сфера сімейних і родинних відносин, сфера домашнього господарства, сфера відпочинку.

4. Господарчий сектор: сфера оздоровлення та дозвілля, сфера надання послуг, сфера виробництва с.-г. продукції.

5. Соціокультурний сектор: сфера духовного пізнання, сфера самовираження, сфера соціальних відносин. [4, с. 41].

Відсутність повної ідентичності серед сучасних селянських господарств зумовлює необхідність їхньої диференціації відповідно до економічних та соціальних критеріїв. Зокрема, В.В. Гоблик та Я.І. Токар пропонують таку системну диференціацію особистих селянських господарств:

- за рівнем соціально-економічного розвитку: розвинуті та слаборозвинуті;
- за джерелами доходів: заробітна плата, рента, підприємницький дохід, від власності;
- за кількістю виконуваних функцій: монофункціональні, поліфункціональні;
- за режимом функціонування: постійне, сезонне;
- за способом використання праці: особиста праця власника ОСГ, використання праці членів сім'ї, найм робочої сили;
- за характером виробництва: товарні, частково товарні, умовно натуральні;
- за юридичним статусом: зареєстровані, незареєстровані. [1, с. 25].

Запропонована класифікація, при всіх її позитивних сторонах, має певні дискусійні аспекти. Зокрема, терміни «розвинуті» та «слаборозвинуті» передбачають наявність цілої системи показників, за результатами порівняльного аналізу яких буде здійснюватися відповідний висновок. Також, на нашу думку, некоректним є включення до переліку критеріїв «найм робочої сили», «зареєстрованість ОСГ»

та інших, які вступають у протиріччя із нормативно-правовим статусом особистого селянського господарства, закріпленого чинним законодавством.

С.В. Кальченко пропонує використовувати термін «селянське домогосподарство», ознаками якого є:

- індивідуальна (сімейна) власність на засоби виробництва та вироблений продукт;
- мінімальне використання найманої праці;
- дрібнотоварний характер виробництва;
- переважне використання власних засобів виробництва;
- трудоспоживчий баланс як мотиваційна основа господарської діяльності. [3, с. 13].

З огляду на специфічний характер диференціації суб'єктів малого аграрного виробництва, що має не тільки економічну, а й соціальну природу, нами пропонується така класифікація відповідних груп аграріїв.

1. Дрібнотоварне господарство. Продукція використовується переважно для задоволення власних споживчих потреб, реалізуються здебільшого лише неспожиті надлишки. В цю групу, на нашу думку, слід відносити такі групи господарств:

- власниками-учасниками є особи похилого віку або такі, що мають фізичні вади та не здатні належним чином здійснювати процес сільськогосподарського виробництва, що передбачає виконання працезатратних операцій;
- власниками-учасниками є особи працездатного віку, які мають інше джерело грошових надходжень, використовуючи наявні земельні ділянки для отримання екологічно чистої продукції;
- власниками-учасниками є особи, що ведуть антисоціальний спосіб життя, не бажаючи займатися сільськогосподарським виробництвом на постійних засадах.

Специфіка сучасної економічної моделі, яка передбачає обов'язковий характер грошових виплат особам, що з різних причин втратили можливість брати повноцінну участь у процесі трудової діяльності, зумовлює той факт, що сегмент дрібнотоварного аграрного виробництва і в подальшому зберігатиме свою чисельність.

2. Селянське господарство. Під ним розуміється форма ведення економічної діяльності, яка здійснюється групою осіб, об'єднаних родинними або іншими міжособистісними відносинами у сфері виробництва сільськогосподарської продукції на споживчо-товарних засадах із використанням переважно власної праці. Найбільш важливими елементами є можливість включення у склад власників-учасників господарства осіб, що не мають між собою родинних зв'язків, споживчий або товарний спосіб функціонування за збереження статусу сільськогосподарського виробництва як економічної основи життєдіяльності, а також використання праці власників-учасників як основа збереження своєї соціально-економічної природи.

3. Товарне господарство селянського типу. Передбачає обов'язковість подальшої реалізації основної частки виробленої продукції як матеріальної основи забезпечення подальшого функціонування. Разом із цим зберігається пріоритет використання власної робочої сили над залученою. За сучасних умов розширення масштабів економічної діяльності за виконання відповідної умови є цілком можливим, хоча і передбачає активне використання прогресивних технічних засобів та технологічних схем, побудованих на комп'ютеризації виробничого процесу.

4. Мале приватне підприємство. На відміну від господарств другої та (особливо) третьої груп засноване на використанні залучених засобів виробництва, насамперед використанні найманої робочої сили за мінімального залучення членів-учасників для здійснення тяжких виснажливих операцій. Переважно вони виконують керівничі, а також обліково-планові функції. Важливою особливістю цього господарства є той факт, що його власники не завжди можуть бути мешканцями відповідного сільського населеного пункту, а тому ступінь їхньої інтеграції в систему місцевих соціально-економічних відносин є досить низьким.

Слід відмітити, що одним із результатів процесу трансформації земельних відносин у системі вітчизняного аграрного сектору, який все ще триває, є поява прошарку рантьє. Вони не є учасниками процесу аграрного виробництва, а лише постачають земельні ресурси, орієнтуючись на більш вигідні умови оренди. Місце проживання членів цієї групи землевласників також не обов'язково має бути прив'язаним до конкретного села, що відповідним чином впливає на рівень їхньої соціальної активності.

Ще однією особливістю є можливість переходу господарств із однієї групи в іншу. Так, зокрема, в результаті об'єктивних демографічно-біологічних процесів селянське господарство може трансформуватися у дрібнотоварне, коли сама селянська родина втратить здатність до самовідтворення, а рівень фізичних можливостей діючих членів господарства відповідним чином знизиться. Разом із цим можливий процес переходу селянських господарств у товарні (з отриманням статусу фермерського), що останнім часом намагаються активно стимулювати представники державних інституцій.

Висновки. Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування малих форм аграрного виробництва в системі національної економіки. Автором вивчено сучасні наукові підходи щодо диференціації представників малого аграрного виробництва. Обґрунтовано необхідність врахування соціального аспекту діяльності малих форм аграрного виробництва. Запропоновано класифікацію суб'єктів малого аграрного виробництва, враховуючи особливості їхньої соціально-економічної природи. Автором доведена можливість зміни гос-

подарствами свого статусу в результаті впливу соціально-економічних факторів. Наведені результати являють собою теоретичну основу дослідження ступеня результативності функціонування малих форм аграрного виробництва, враховуючи їхню соці-

ально-економічну природу. Зокрема, передбачається розроблення диференційованої системи показників для оцінки ефективності економічної діяльності різних типів господарств відповідно до наведеної вище класифікації.

Список літератури:

1. Гоблик В.В., Токар Я.І. Типологія особистих селянських господарств як передумова регулювання їх розвитком. // Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2016 Серія Економіка. Вип.1(5). С. 23–28.
2. Горьовий В.П., Збарський В.К. Мале підприємництво: поступи розвитку, проблеми: монографія К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. 453 с.
3. Кальченко С.В. Розвиток особистих селянських господарств в умовах системних трансформацій аграрного сектору: монографія. Мелітополь.: «Люкс», 2014. 408 с.
4. Кропивко М.М. Роль господарств населення у забезпеченні потреб людини // Економіка АПК. 2016. № 4. С. 38–44.
5. Политическая экономия: Словарь / Под ред. О.И. Ожерельевой и др. – М.: Политиздат, 1990. 607 с.
6. Про підприємництво Закон України від 07.02.1991 № 698-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-12>
7. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды / [редкол.сер.: Л.И. Абалкин (пред.) и др.]. М. : Экономика, 1989. 492 с.
8. Челинцев А.Н. Теоретические основания организации крестьянского хозяйства. Х.: Агронимия, 1919. 178с.
9. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. М.: Эксмо, 2008. 864 с.
10. Яворська Т.І. Малий бізнес в аграрному підприємстві та особливості класифікації його суб'єктів. // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2016. № 2(31). С. 99–104.